

Ady Mária – Sós R. Eszter

Így vonulunk ki?

A FŐVÁROSI SZÍNHÁZSTRUKTÚRA ÁTALAKULÁSA

Ebben az évben sor került a fővárosi fenntartású színházak nonprofit kft.-vé alakításának utolsó fázisára is: immáron mind a tizennégy intézmény önálló gazdasági társasággá vált. A működési struktúra megváltozása talán egy globális folyamatra adott észszerű válasz, ám tekinthetjük úgy is, hogy a gazdasági válság hatására a kultúrából, mint süllyedő hajóból próbálja mindenki menteni, ami számára menthető: ki szellemi, ki anyagi tőkéjét.

Egyfajta drámai, „se veled, se nélküled” kapcsolat alakult ki a főváros és intézményei között az utóbbi két év-tizedben: a fenntartó úgy próbálta színházait „nagykorúsítani”, hogy közben nem teremtette meg az önálló-sodás alapvető feltételeit. Nem alakította ki azt a jól körülhatárolt kulturális-gazdasági környezetet (kezdve a mecenatúra ösztönzésétől egészen a pályázati rendszer racionalizálásáig), melyben bármely intézmény állami támogatás nélkül eredményesen létezni tudna. Így gyakorlatilag csak még szorosabban láncolta őket magához, ahelyett, hogy elősegítette volna leválásukat. A közpénz idővel egyre apadt, az állami kasszából egyre kevesebb jutott a színházakra. Kaptak ugyan kompenzálást a számukra 2009. november 12-től igénybe vehető társaságiadó-kedvezmény révén, ám most úgy tűnik, ezt a mézesmadzagot is csak elhúzták a teátrumok orra előtt, hiszen lassanként megnyirbálják az ebből származó pluszbevételt is. A létbizonytalanságot tovább növeli a múlt nyáron módosított Előadó-művészeti törvény, amelynek alapján 2013-tól jelentősen átalakítják majd a színházi struktúrát. Kérdés és aggodalom van bőven, ám egyelőre mindenki csak találgat, ha a jövőről van szó.

A változástól való örök félelem ellenére azonban úgy tűnik, abban mindenki egyetért, hogy jelen helyzetben elkerülhetetlen az átalakítás. Egyrészt a mai merev struktúra a rendszerváltás előttről örökölt rendszer, amely számos ponton nem felel meg egy gazdaságilag hatékony és fenntartható konstrukció alapkövetelményeinek. Másrészt művészi-szakmai szempontból is egyre jelentősebb kihívásokkal küzd ez a költséges és közönségfüggő művészeti ág: nem elegendő, hogy sikerült létjogosultságát igazolnia, és megőriznie a televízióval szemben, hiszen hiába vitathatatlan az egyedisége, ha egyre nehezebb egy, az internetes közösségek és okos telefonok világában felnőtt generációt sajátos eszközeivel megszólítani. Harmadrészt pedig ez a húsz éve érlelődő strukturális és koncepcionális átforgatás a gazdasági világválság hatására mára valóban halaszthatatlanná vált.

A merev struktúrával az a legnagyobb baj, hogy természetéből adódóan éppen azt a biztonságot ássa alá, amelynek nevében érvelni lehetne mellette. Vegyünk például egy költségvetési intézményként működő színházat, ahol a munkavállalók jelentős részét közalkalmazotti státusban foglalkoztatják. Ennek az intézménynek a fenntartója az állam, ami garanciaként áll mögötte, hiszen színházát nevesítve szerepeltetnie kell éves költségvetésében. Ez a garancia azonban látszatbiztonság, ettől az intézmény még nyugodtan táncolhat pengeélen, vagy csúszhat évről évre a csőd felé, miközben közalkalmazottainak egy részét sem foglalkoztatni, sem elbocsátani nem tudja – ugyanis nemhogy a végkielégítésekre, de még a díszletmunkások vagy megbízott külsős cégek kifizetésére sincs fedezete. Így aztán ezeket az embereket kényszerűen „cipeli” a munkáltató, miközben esetleg olyanoknak kénytelen felmondani vagy nem meghosszabbítani a szerződésüket, akikre szükség volna. Nem kell ahhoz felelőtlen gazdálkodás, hogy ilyen helyzetbe jusson egy színház. Ugyanis az állam csak arra kötelezi magát, hogy támogatni fogja, de a támogatás összege nincs definiálva. Ebből adódóan egy igazgató nemhogy pályázatának időtartamára, de még egyetlen évadra sem tervezhet felelősen, hiszen az augusztus 1-jétől július 31-ig tartó színházi évadot nem fedi le a fiskális év. Ezt az ellentmondást tovább súlyosbítja, hogy a konkrét számok csak február–március környékén, időnként még később derülnek ki. A színház reménykedik benne, hogy legalább az előző évi összeget megkapja, és jobb híján valóban azzal számol, arra tervez. Ha esetleg mégis csökkentés következik be, pilanatok alatt abban a helyzetben találhatja magát, hogy ha a színészeinek fizetni akar, akkor a beszállító cégeknek már nem tud, amelyek ezért értelemszerűen beperlik. Tehát a garancia csak a színház létezésére vonatkozik, minőségére már nem, miközben ezért a csekély biztosítékért – kifejezetten kontraproduktív módon – nagy árat kell fizetnie: adott esetben szinte semmilyen gazdálkodói szabadsággal nem rendelkezik. Tehát egyfelől nem tervezhet hosszú távra, másfelől rövid távon nem állhat elő kreatív ötletekkel. A rendszer üzenete az, hogy ha év végére maradna is fel nem használt támogatás („profit”), akkor azt minél gyorsabban el kell költeni, hiszen az nem az övé, tehát nem biztos, hogy átviheti a következő évre. Ugyanilyen érthetetlen egyes intézmények alapító okiratának elavultsága, ami miatt például nem árulhatnak műsorfüzetet, előadás-felvételt vagy drámakiadást. De ugyanígy nem vállalhatnak üzleti

tevékenységként díszletfelújítást, jelmezkölcsönzést sem. Még ennél is merészebb lépés lenne, hogy egy saját cipészetet, amelynek fenntartása rendkívül költséges, a kapacitás kihasználatlanságát ellensúlyozandó megnyisson a lakosság számára. A színház tehát megkötött kézzel, tehetetlenül vár az alamizsnára, miközben kiaknázatlan lehetőségei vannak – és mindenki rosszul jár. Pénz és lehetőség híján pedig könnyen bezárul az ördögi kör: ha a bevételek nem növelhetőek, akkor marad a kiadáscsökkentés. Például elmaradnak egyes bemutatók, vagy elbillen a populáris, széles közönségre teget megcélzó és a művészi-szakmai szempontokat szem előtt tartó előadások kényes egyensúlya, hiszen utóbbiak az előbbieknél veszteségesebbek (azaz nagyobb összeget emésztnek fel a támogatásból). A kevesebb bemutató tovább csökkentheti a bevételt, az alkotói kedvről és motiváltságról nem is beszélve, míg a kényszerű profilváltás adott esetben valóban kérdésessé teheti az adott intézmény kiemelt kulturális támogatásának jogosságát.

A színházak nonprofit gazdasági társasággá alakítása közvetlenül a rendszerváltást követően kezdődött meg, annak a gondolatnak a jegyében, hogy ez az új működési forma valamilyen módon ellensúlyozni tudja a csökkenő tendenciájú állami támogatást. Először a Vidám Színpad és Mikroszkóp Színpad alakult át. Mivel ezekben a társaságokban a főváros nem kizárólagos, csak többségi tulajdonos volt, így az átalakításokat ekkor még tárgyalások előzték meg, bár ezekben az intézményvezetőknek akkoriban sem volt döntő szavuk. A további átalakítási hullámokban a városvezetés már kész tények elé állította a teátrumok vezetőit. Időközben a főváros számára kiderülhetett, hogy a gazdasági társaságként való működés nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, és illúzió, hogy önmagában csupán ezzel elérhető az intézmények kisebb forrásszükséglete. A rendszer teljes átalakítása, minden intézmény közhasznú társasággá formálása (ami 2011. augusztus 1-jén fejeződött be) mára voltaképpen elsősorban azt a célt szolgálja, hogy egységesítse, könnyebben kezelhetővé tegye a rendszert, és ezáltal pénzügyi alapon váljanak összemérhetővé a színházak. Továbbá teljességgel megváltozik az önálló gazdasági társaságok és a főváros viszonya: míg költségvetési intézményeit a főváros látványosan kényszerül felszámolni, ha működésüket nem tudja tovább finanszírozni, addig ha egy megalakult gazdasági társaság tönkremegy, nyugodtan mondhatja, hogy arról voltaképpen ő mint fenntartó nem tehet. Tehát ha az intézmény nem tudott jól gazdálkodni a közszolgáltatási szerződésben leírt feltételek mellett, akkor az önkormányzat következmények nélkül leveheti róla a kezét. A nonprofitvá válást ennek ellenére kevés színházvezető élte meg negatívumként, hiszen a kezdeti bizalmatlanság és bizonytalanság után világossá vált, hogy sokkal szabadabb gazdálkodást tesz lehetővé számukra. Az esetleg el nem költött támogatás továbbvihető a következő évre, így kiegészítheti annak költségvetését. Emellett az önkormányzattal kötött közszolgáltatási szerződések egyértelműen körülhatárolt viszonyokat teremtenek az intézmények számára.

2009 végén az új társaságiadó-kedvezmény bevezetésével szinte kivétel nélkül pluszbevételhez jutottak a teátrumok. A „taó” lényege, hogy a jegybevétel után an-

nak nyolcvan százalékát még egyszer megkapják az intézmények, és azt a célt szolgálja, hogy a támogatás egy részét nézőalapúvá tegyék. Ez egyértelműen a nagyobb befogadóképességű színházaknak kedvez, így felvetődő, hogy növeli a művészszínházak gazdasági hátrányát, ám tény: a társaságiadó-kedvezmény megjelenésével valamilyen szinten minden intézmény jól járt. Egészen idáig. A 2011-es költségvetésnél ugyanis a főváros már kalkulálni kezdett a társaságiadó-kedvezmény révén befolyt jelentős összegekkel, és ennek folyományaként arányosan csökkentette az állami támogatásokat. Tételeken tehát: 2010-ben a színházaknak volt egy bizonyos összegű állami támogatásuk, volt saját bevételük, és volt a társaságiadó-kedvezményből származó támogatásuk. 2011-ben ugyan megmaradt számukra az utóbbiból befolyt összeg, de az önkormányzati támogatást közel ennyivel csökkentették is. Azt azonban senki nem tudja, mi lesz 2012-ben, tekintve, hogy megjelent egy komoly rivális: a sport is támogatható ágazattá vált, így könnyen lehet, hogy azok a cégek, amelyek korábban egy-egy színház működését segítették adóforintjaikkal, a jövőben inkább hivatásos és amatőr sportszervezeteket részesítenek majd előnyben.

A fővárosi tulajdonú teátrumok ingyenes ingatlanhasználatát év közben bérleti konstrukció váltotta fel. A fővárosi önkormányzat a bérleti díjat mindenhol kompenzálta a működési támogatással, így a színházaknak emiatt bevételkiesése nem keletkezett. A bérleti konstrukció szükségességének okáról lehet találgatni, egy dolog azonban biztos: 2010-ben a város durván egymilliárd-hétszázmillió forinttal támogatta a színházait, és ez a támogatás 2011-ben több mint egymilliárd forinttal csökkent, ám a bérleti díj összegének kompenzálásával ez az elvonás a színházak költségvetésében gyakorlatilag láthatatlanná vált.

A kft.-ként működő színházak továbbra is kapnak támogatást, és nagyrészt ebből tartják fenn magukat, ugyanakkor a szabadabb gazdálkodásnak megfelelően az önrész (a megtermelt jövedelem) *aránya* helyenként jelentősen megnőtt. Ennek csak egyik oka a kreativitásnak helyet adó, motivált gazdálkodói légkör, a másik azonban a több lépésben csökkentett támogatás, aminek következtében a szubvenció és a saját (jegyeladásból, reklámszerződésekkel, támogatói rendszerekből származó) bevétel arányai megváltoztak. Ez tehát nem jelenti azt, hogy egy színház „tehetősebbé” vált, azt viszont igen, hogy önállóbbá. Amíg azonban nem teljesen önálló (ami a jelek szerint a művészszínházak esetében elképzelhetetlen), addig a gazdálkodói sikerességgel párhuzamosan növekvő elvonások csökkentik a szabadsággal járó motivációt (miszerint gazdaságossággal és kreativitással felvirágoztatható az intézmény), hiszen minél többet termel meg magának a színház, annál inkább csökkentheti a támogatást a fenntartó, így a gazdasági helyzet a rengeteg befektetett munka ellenére is stagnál. Tehát a költségvetési intézményi lét gazdasági szempontból nem hatékony konstrukció, mert nem elég motiváló, ugyanakkor ilyen értelemben a támogatáscsökkentő fenntartói gyakorlat a kft.-forma eredményességét is megkérdőjelezi. Ráadásul ezzel megszűnik a költségvetési intézményi formával járó garancia, hiszen a jellemzően százszázalékos tulajdonosként fellépő önkormányzat bármikor dönthet úgy, hogy kft.-

jének üzemeltetését szünetelteti. Másfelől abban, hogy melyikről dönt majd így, nyilván nem lesz elhanyagolható szempont annak önállósága, közönségének stabilitása, civil támogatóinak ereje. A motiváló erő így megingt csak nem az intézmény felvirágoztatásának (vagy legalábbis az anyagi biztonság megteremtésének) lehetőségére, hanem „csupán” a túlélés lesz.

A verseny a markáns arculattal és törzsközönnyel rendelkező színházaknak kedvez, tehát egyrészt a széles rétegeket megszólító zenés-szórakoztató műfajokat játszóknak, másrészt azoknak a teátrumoknak, amelyek képesek kínálatukat piaci értékű pluszjuttatásokkal kiegészíteni. Ilyen lehet például a pártolói tagság rendszere, amely mintegy elitklubot biztosítva az érdeklődőknek a kedvezmények mellett külön programok (beszélgetések, előadások, közönségtalálkozók stb.) formájában szellemi többletet nyújt, részvételre buzdít a színház életében, és ezzel felelősségtudatot és elköteleződést ébreszt bennük. De ilyen plusz lehet a jól körvonalazható, homogén, tehát fogyasztóként is kiválóan megcélózható törzsközönny is, amely viszont a cégek számára lehet vonzó. Ebből főként reklámszerződések szülehetnek, hiszen jelentős mecenatúrára eddig sem lehetett számítani. A társadalmi felelősségtudat és az adakozási kedv mind a civil, mind a céges szférában eddig is gyerekcipőben járt hazánkban, és a bizonytalan gazdasági helyzet és az egyes szektorokat ért megszorítások most még e tekintetben is megtorpanást okoztak.

Ezek a lépések nem csupán a folyamatos megvonásokra és a gazdasági válságra kísérelnek meg választ adni, hanem arra a tendenciára is, amely szerint a mai „értelmiségi” fogalmába egyre kevésbé tartozik bele az ilyen típusú kultúra fogyasztása. A színházak meglepő módon éppen az egyetemista korosztály egyre szignifikánsabb hiányát érzik a leginkább. A középiskolások szervezett formában még el-eljutnak egy-egy előadásra, de a színházlátogatás nem válik életmódjuk részévé. Ennek felismerése vezetett a terjedő beavató színházi és drámapedagógiai foglalkozások szervezéséhez, hiszen a tendenciából súlyos problémák prognosztizálhatók a közeljövőre nézve. Jelentős pozitívum, hogy az ehhez szükséges források gyakorlatilag teljes egészében elérhetőek pályázati úton.

A múlt nyáron elfogadott Előadó-művészeti törvény a 2013-as évre lesz a legnagyobb hatással, amikor a finanszírozás ennek megfelelően átalakul. Megjósolhatatlan, hogy ez milyen szerkezeti, személyi és strukturális változásokat hoz majd a színházi életbe. A törvénymódosítás szerint ugyanis három kategóriába sorolják majd a teátrumokat (nemzeti, kiemelt és pályázati), és hogy ezek valamelyikébe milyen kritériumrendszer szerint kerülnek az intézmények, illetve hogy milyen forrásból és mennyi támogatást kapnak majd, mindezt egyelőre homály fedi. Sanyarú helyzetbe kerülhetnek a függetlenek, amelyeket az új rendszerben a szakemberek szerint egyértelműen a pályázati úton támogatott kategóriába „számúztak”, és csak remélni lehet, hogy megvalósul az ígéret, hogy több évre garantált pénzzel számolhatnak majd, ami valamennyire stabilizálná a helyzetüket. Ám a törvénymódosítást a többség inkább szkeptikusan szemléli, semmint a jelenlegi helyzet egyik megoldását látna benne.

Egyetlen bástyát sem szabad földadni, mert akkor összeomlik a vár – így hangzott korábban a szakma jel-

mondata, ám egyre többször vegyül ebbe a kijelentésbe némi bizonytalanság és félelemmel teli sóhaj is: lehet, hogy éppen akkor omlik össze a vár, ha nem áldozunk fel idejében egy-két bástyát?

Tény, hogy átalakítások szükségesek, de a cél definiálása nélkül ez mégiscsak üres frázis. Ugyanis a merev rendszer felülvizsgálata, a gazdálkodói szabadság növelése hatékonyabbá és ezáltal versenyképessé teheti a színházi struktúrát, amennyiben versenyképességen nem azt értjük, hogy önálló piaci szereplőként megállja a helyét a televízióval, az internettel és a szórakoztatóiparral szemben, hanem azt, hogy képes kulturális értékteremtő tényezővé válni és vonzó alternatívát kínálni. Ha a cél ez, akkor a támogatás nem alakulhat a gazdálkodói sikeresség vagy sikertelenség függvényében. A kultúra gondozást igényel, ez a mindenkori politikai elit felelőssége, ezért az állam nem vonulhat ki erről a területről. És mint minden „megművelés”, a kultúra, természetéből adódóan hosszú távú befektetés, amely lassan térül meg. A színházi rendszer alapvető problémája éppen annak a biztonságának a hiánya, amelyben hosszú távra tervezve gazdaságilag hatékonyan lehetne eszmei értéket teremteni. Ehhez képest nemhogy hosszú távra, de még egy pályázati ciklusra sem tervezhet egy igazgató, hiszen már az évadterv is ki van szolgáltatva az új költségvetési évvel bekövetkező változásnak, de legalábbis a változás lehetőségének. Egy intézményt lehetetlen egy év alatt felépíteni, míg három-öt év alatt már megtérülhetnének a kezdeti energia- és pénzbefektetések, kirajzolódhatna egy profil, beállhatna az eladható és a szűk közönséget megszólító, kísérleti jellegű előadások aránya, kialakulhatna egy-egy művészi és üzleti modell, és ezáltal nem utolsósorban valóban összemérhetővé válnának az intézmények és vezetőik. Ez hatalmas ösztönzőerő lehetne, ráadásul kisebb teret hagyna a lobbiknak, hiszen a több évre szerződésbe foglalt támogatási összeg átláthatóvá tenné a teljesítményt.

Ennek az utópiának a megvalósulásához nyilvánvalóan elengedhetetlen egy jól körvonalazott, világos célokat kitűző, követhető értékrendet felállító, lehetőleg kormányváltásokon is átívelő kulturális stratégia kialakítása. Ehelyett nemcsak a támogatási összegek évről évre történő megállapítása, de az Előadó-művészeti törvény módosulása is bizonytalanságot teremt. Minderre most a válság is rátesz egy lapáttal, hiszen amikor mindenhol kevés a pénz, akkor a nézők, az állam és a szponzorok anyagi lehetőségei egyszerre csökkennek. Ilyenkor a kultúrától a legkönnyebb elvonni, hiszen ez az elvonás mindössze indirekt módon, hosszú távon érezteti hatását. Csakhogy mire az elhanyagolt és leépült kulturális élet következményei egy ország lakosai számára érzékelhetővé válnak, addigra már csak hihetetlen energiákkal és nagyon lassan építhető vissza az, aminek fenntartása közös társadalmi és ennek megfelelően politikai felelősség volna.

Helyreigazítás: Decemberi számunk Egy válogató emlékiratai VII. című írásában más szerzőnek tulajdonítottuk Bernard Slade (*Egy*)*mással* című darabját. A szerkesztőség hibájáért elnézést kérünk.